як можливе вирішення проблеми відсутності фінансування у період між виконанням проектів донорських організацій. Водночас міжнародні донори мають виявляти більшу увагу до соціальних ініціатив та надавати фінансування відповідно до реальних потреб ОГС.

2.2. Інституційна роль провідних міжнародних організацій у підтримці організацій громадянського суспільства в Україні

Піднесення громадської активності внаслідок Революції гідності та активна підтримка світовою спільнотою демократичних перетворень в Україні актуалізували питання про визначення ролі міжнародних організацій у взаємодії «особа-суспільство-держава». Існування розвиненого громадянського суспільства, яке передбачає функціонування широкої мережі його організацій, приносить позитивний ефект для всіх трьох секторів. Адже НУО найчастіше надають ті послуги, які державі важко або навіть неможливо надавати через труднощі виявлення реальних проблем того чи іншого регіону, тим самим задовольняючи потреби населення.

Сукупна частка громадянського суспільства в глобальній економіці еквівалентна обсягу ВВП сьомої економіки світу ($1,3 трлн), що наближається до показників ВВП Франції та Великої Британії. У США (2011 р.) неприбуткові організації стали третім роботодавцем, випередивши сфери роздрібної торгівлі та переробної промисловості, та зарекомендували себе відносно стійкими до наслідків економічної кризи [1, с.11].

Домінуючою формою відносин ОГС, що взаємодіють між собою та з державою для задоволення інтересів особи, є суспільний діалог. Значимість суспільного діалогу постійно зростає. Серед чинників, що суттєво впливають на цей процес в Україні, слід виділити такі:

– збільшення кількості різних груп інтересів у суспільстві та підвищення їх впливовості;

– підвищення рівня самосвідомості громадян;

– реформування багатьох сфер політичного та економічного життя суспільства.

Суспільний діалог передбачає розгляд усіх точок зору та налагодження конструктивної взаємодії між трьома суб'єктами «особою-суспільством-державою» при вирішенні значущих проблем суспільства (безпека, бідність, безпритульність, сирітство, насильство і т.д.).

У більшості країн розвиненої демократії діє державна політика сприяння суспільному діалогу. Це зумовлено усвідомленням того, що діяльність громадянського суспільства відповідає інтересам держави. З погляду держави використання суспільного діалогу з НУО надає низку переваг, включаючи:

– перекладання (спільне виконання) частини обов'язків на НУО, адже більшість НУО створюються для вирішення тих питань, якими займаються державні та муніципальні органи влади;

– залучення НУО до вирішення низки проблем часто є більш ефективним через їх наближеність безпосередньо до джерел цих проблем;

– збільшення рівня демократії (значне залучення громадян до суспільного життя сприяє розвитку громадянського суспільства, без якого неможливе існування демократії);

– неполітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, формування, представлення та просування інтересів різних груп населення як серед самих громадян, так і в комунікації з органами державної влади;

– участь в ухваленні рішень та забезпечення таким чином більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп.

У свою чергу НУО не менше зацікавлені у суспільному діалозі, адже співпраця з державою дозволяє заручитися її підтримкою у вирішенні актуальних проблем. Розвиток та ефективна співпраця в тріаді «особа-суспільство-держава» залежать від правової бази, рівня довіри громадян, фінансової стабільності, участі цільових груп населення, наявності ресурсного потенціалу у вигляді фінансових, фізичних чи людських ресурсів, наявності домовленостей про масштаби партнерства, узгодження пріоритетних напрямків суспільного діалогу тощо.

Очевидно, що сьогодні в Україні вищеперераховані умови не виконуються або виконуються лише частково. Найважливішими недоліками є недосконалість правової бази та дефіцит бюджетного фінансування з підтримки НУО в державі. Згідно з чинним в Україні законодавством на державну підтримку можуть розраховувати далеко не всі НУО. Так, допомога з бюджету може надаватися громадським організаціям інвалідів і ветеранів, молодіжним громадським організаціям, громадським організаціям культури і мистецтва, спортивного напряму і тим, що захищають права громадян, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС. Їх фінансування здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про

статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та Закону України «Про фізичну культуру і спорт».

Діалог громадських організацій з органами державної влади, що відбувається в Україні через створені при органах центральної та місцевої влади громадські ради, є не достатньо успішним. Основна причина цього полягає в неузгодженості позицій та функцій з обох сторін. Представники влади зацікавлені в отриманні допомоги від НУО, але не змінюють процедур ухвалення важливих рішень. Помилковість підходу більшості неурядових організацій та громадських активістів у цьому питанні пов'язана з бажанням іти у владу та займатися політикою, а не контролювати її та відстоювати інтереси різних суспільних груп. Тобто, громадські організації мають претендувати не на прийняття рішень, а на участь у цьому процесі. Така участь – це засіб, який дозволяє знайти оптимальні рішення, який уможливлює захист прав громадян.

Чинний Закон України «Про громадські об'єднання» (ст. 21, п. 2) дозволяє НУО проводити господарську діяльність для досягнення своїх статутних цілей [2]. З 1 січня 2013 р. громадські об'єднання можуть обирати спрощені системи оподаткування, а юридичні та приватні особи, які здійснюють пожертвування в НУО, мають право на податкові пільги. До доходів від основної діяльності відносяться доходи від продажу товарів, робіт або послуг, які пропагують ідеї або принципи, для захисту яких створена громадська організація, або які тісно пов'язані з її статутною метою (завданнями) (пункт 157.15 Податкового кодексу) [3]. Однак ані юридичні, ані фізичні особи не використовують ці можливості на практиці через суперечливість норм, а також обтяжливі процедури звітування. Більшість НУО взагалі не проводять діяльності, спрямованої на отримання коштів.

За цих умов першочергового значення набуває підтримка українських НУО міжнародними організаціями.

Аналізуючи особливості становлення НУО в Україні, слід звернути увагу на те, найпотужніші на сьогодні недержавні організації – це такі, що мали вагому і багаторічну підтримку міжнародних фондів і міжнародних партнерів. За результатами дослідження, проведеного у 2012 р. Творчим центром ТЦК в рамках проекту «Об'єднуємося заради реформ (UNITER)», що фінансувався USAID, українські НУО найчастіше отримують фінансування від міжнародних донорів, благодійних пожертв бізнесу та громадян.

Починаючи з 2007 р., Україна отримала можливість залучати зовнішню допомогу ЄС у вигляді секторальної бюджетної підтримки,

що є інструментом надання фінансування з бюджету ЄС до бюджету України на підтримку здійснення реформ. Протягом 2007–2013 р. на підставі укладених угод про фінансування Україні було виділено 199,01 млн євро. 13 травня 2014 р. прем'єр-міністр України А.Яценюк і президент Європейської Комісії Ж.-М. Баррозу підписали Угоду про фінансування Контракту для України з розбудови держави, яка передбачає на безповоротній основі фінансування Державного бюджету в сумі 355 млн євро та підтримку реформ. При реалізації подібних програм європейські інституції ставлять перед урядом України вимогу залучення українських НУО для контролю за використанням коштів. У свою чергу інституції ЄС використовують звіти неурядових організацій щодо розвитку демократії та інших аспектів реформ для оцінки ситуації в країні [4].

У рамках міждержавної співпраці Європейська Комісія використовує різні інструменти, які передбачають залучення громадянського суспільства. У 2014 р. в рамках програми «Недержавні структури і місцеві органи влади» (НСМОВ) Представництво ЄС в Україні оголосило конкурс проектів у сфері громадянського суспільства. Програма передбачає зміцнення спроможності організацій громадянського суспільства сприяти реформам і підвищенню підзвітності державного сектора, сприяння рівній і прозорій участі та партнерству між представниками громадянського суспільства, підтримку демократичних змін. Вагому роль відіграють різні заходи «Фонду розвитку громадянського суспільства в країнах – сусідах ЄС».

Значну допомогу українським НУО надає Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). З 1992 р. Агентство надало технічну та гуманітарну допомогу на суму $1,7 млрд. У рамках напряму: «Демократія, права людини та врядування» USAID реалізує наступні проекти: «Справедливе правосуддя», «Розвиток громадянського суспільства», «Розвиток ЗМІ», «Сприяння забезпеченню прав робітників та профспілок», «Політичний процес в Україні», «Боротьба з торгівлею людьми», «Внутрішнє спостереження за політичними процесами в Україні», «Реформування виборчого законодавства України», «Сприяння зовнішньому тестуванню в Україні (USETI)», «Інклюзивна освіта: крок за кроком», «RADA: підзвітність, відповідальність, демократичність», «Навчальні програми професійного зростання».

У рамках співпраці з ООН Україна у 2011 р. приєдналася до ініціативи «Відкритий Уряд» (Open Government Partnership). З метою забезпечення виконання пріоритетів названої ініціативи Кабмін схвалив відповідний План дій (розпорядження від 5 квітня 2012 р. № 220).

Національний план дій охоплює чотири важливі для України сфери: 1) залучення громадянського суспільства до формування державної політики; 2) сприяння доступу до публічної інформації; 3) протидія і боротьба з корупцією; 4) сприяння належному врядуванню шляхом вдосконалення адміністративних послуг і запровадження електронного уряду.

Незважаючи на значну підтримку з боку міжнародних організацій, неурядові організації в України стикаються зі значними перепонами в ефективному використанні коштів. Для того, щоб взяти участь у конкурсі міжнародних проектів, громадським організаціям необхідно володіти певними експертними знаннями, для опанування якими необхідно залучати кваліфіковані кадри. До того ж НУО потребують базового фінансування для покриття поточних витрат.

Право участі НУО в конкурсі з отримання грантів передбачає відповідність певним критеріям. НУО має бути неприбутковою організацією – українським аналітичним центром, професійним об'єднанням або іншою організацією, створеною у відповідності з усіма чинними нормами цивільного та податкового законодавства, бути визнаною відповідними українськими органами влади та мати добру репутацію. Заявник має продемонструвати успішний досвід минулої діяльності у реалізації програм, пов'язаних з пріоритетними сферами діяльності донора. НУО повинні продемонструвати спроможність здійснювати раціональний фінансовий, адміністративний та технічний менеджмент. У разі отримання гранту заявники повинні здійснювати фінансову звітність.

Запобігаючи нецільовому використанню коштів НУО та корупції в громадському секторі міжнародні донори посилюють вимоги до організацій і віддають перевагу співробітництву з потужними НУО та тими, з якими вже працювали раніше. З однієї сторони, це захищає міжнародні організації від того, що кошти будуть реалізовані не за призначенням, а з іншої, – не кожна вітчизняна НУО відповідає прискіпливим критеріям донорів. Відтак, підготовка грантових заявок та відповідність затребуваним критеріям перебуває поза можливостями малих та новостворених НУО.

Розуміючи необхідність організаційного підсилення НУО, донорські організації приділяють більше уваги внутрішньому менеджменту організацій, вимагають від НУО визначення принципів і процедур внутрішнього менеджменту. Організації, що пройшли організаційний аудит, краще розуміють необхідність і переваги внутрішніх правил управління [5]. Показовим прикладом поліпшення інституційної спроможності громадських організацій став проект ПРООН

«Демократизація і права людини в Україні» (2013 р.), спрямований на сприяння підготовці та освіті НУО з метою поліпшення їх спроможності працювати за системою грантів.

Як випливає з Індексу сталості розвитку організацій громадянського суспільства України, з 2013 р. іноземні донори зосередили увагу на конкретних проблемах і потребують спеціалізованої експертизи, яку більшість НУО не можуть запропонувати. Діяльність громадських організацій передбачає залучення волонтерів, але системна та змістовна робота не може вестися без певного постійного штату працівників. Переважна більшість з опитаних НУО в офіційному анкетуванні заявили, що в них на ставку працює одна-дві людини або взагалі жодної. Відтак більшість людей або працює на громадських засадах, або отримує заробітну платню неофіційно. Переважна більшість організацій не має у своєму штаті бухгалтера, а підготовкою фінансової організації здебільшого займається бухгалтер залучений по договору чи на неофіційних засадах. У багатьох НУО немає відкритого конкурсу вакансій, а пошук персоналу (у тому числі волонтерів) ведеться, в основному, через знайомих. Як наслідок, їхній фаховий рівень далеко не завжди відповідає вимогам.

Показник участі громадян в НУО теж відносно незначний. Більшість організацій стверджує, що в них налічується до 10 волонтерів. Низька участь волонтерів у діяльності громадських організацій засвідчує, що НУО часто виникають не як відповідь на суспільний інтерес, що сприяло б залученню більшої кількості членів, а навпаки формуються під конкретний проект чи навіть грант.

НУО все активніше використовують телебачення і соціальні мережі для висвітлення своєї діяльності, транслюють свої заходи на YouTube та Facebook, проводять інтерактивні обговорення. Новим напрямом фінансування НУО є залучення ними значних коштів від громадян через соціальну мережу Facebook, краудфандингові платформи, такі як Українська біржа благодійності, Спільнокошт, скриньки для пожертвувань та кампанії через SMS [6].

З приводу уточнення норм законодавства України, які могли б спростити підтримку НУО з боку міжнародних організацій, представники громадських організацій вказують на доцільність внесення змін до податкового законодавства з метою створення сприятливіших умов для благодійників; вдосконалення законодавства у частині роботи з благодійними скриньками; впровадження відсоткової філантропії; впорядкування волонтерської роботи, вдосконалення норм ведення господарської діяльності НУО.

Суттєву роль у зміненні спроможності низки НУО відіграв проект «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER), який здійснювався за фінансування USAID в 2008–2014 рр. Мета проекту полягала в сприянні розвитку сфери громадянського суспільства України шляхом надання імпульсу реформам та допомоги формуванню стабільного громадського сектору; зміцнення організаційного потенціалу провідних українських громадських організацій та лідерів місцевих громад; допомоги НУО в розширенні участі громадян у виробленні державної політики; сприяння розбудові нормативно-правової бази діяльності громадянського суспільства; зміцнення інституційної та фінансової самостійності ГО у всіх регіонах України [7]. Виконавцем проекту була міжнародна незалежна некомерційна організація ПАКТ (Pact, Inc), що спеціалізується на посиленні спроможності місцевих лідерів та інституцій.

Під час виконання проекту UNITER застосовувалося пряме фінансування українських НУО з визначенням отримувачів грантів на конкурсній основі. На першому етапі грантової програми грошову допомогу отримали окремі ОГС, а на другому – їх коаліції. Подібна практика була спрямована і на сприяння розвитку окремих найперспективніших організацій, і на стимулювання більш високого рівня їх функціонування – об'єднання в спілки для посилення вірогідності досягнення визначеної мети.

Українським НУО надавалася цільова технічна допомога в пріоритетних напрямах розвитку громадянського суспільства у вигляді широкого спектру навчальних програм, тренінгів та конференцій, проведених досліджень та розроблених методичних рекомендацій. Згадані дослідження й рекомендації наразі доступні для вивчення широкому загалу на безоплатній основі. Таким чином, вони можуть використовуватись у роботі й тими ОГС, що не взяли участі в проекті та залишаться корисними після його завершення.

Було проведено дослідження моделей фінансування діяльності організацій громадянського представництва, дослідницьких та аналітичних центрів за рахунок надходжень з місцевих джерел, яке підтвердило неможливість існування переважної більшості вітчизняних НУО виключно за рахунок державного бюджету.

У липні 2014 р. за фінансової підтримки USAID було розпочато нові проекти. Втіленням «Проекту розвитку спроможності громадянського суспільства в Україні» займається Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання» (ІСАР «Єднання») [8].

Головним виконавцем проекту «Створення сприятливого середовища для діяльності громадянського суспільства в Україні»

(«Громадяни в дії») є Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД). У межах цих нових проектів передбачаються заходи зі сприяння формуванню оптимального законодавчого та стратегічного середовища для діяльності громадянського суспільства відповідно до його потреб та європейських стандартів. Серед першочергових завдань декларується рух до підвищення якості законів, що забезпечують функціонування громадянського суспільства, й посилення спроможності самих НУО забезпечувати ефективне впровадження цих законів та державної політики. З жовтня 2014 р. було налагоджено роботу «гарячої лінії» щодо реєстрації громадських організацій. Зацікавлені особи можуть отримати інформаційну допомогу з питань реєстрації ГО, внесення змін до статутних документів, зміни керівництва чи місцезнаходження організації тощо [9]. 9 грудня 2014 р. УНЦПД провів засідання робочої групи з відновлення роботи Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства при Президентові України. Під час роботи було відзначено, що на законодавчому рівні існує багато перешкод для розвитку громадянського суспільства в Україні. Для їх усунення доцільно зробити кроки для відновлення діяльності координаційної платформи, до складу якої слід залучити ряд міністрів та голів комітетів ВР, а також лідерів інститутів громадянського суспільства. У зв'язку з цим було прийнято рішення про підготовку пропозицій з відновлення виконання «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства», затвердженої у 2012 р. [10].

2.3. Підтримка ОГС міжнародними організаціями в Україні та постсоціалістичних країнах

Розвиток громадянського суспільства транзитних країн в значній мірі перебуває під ідеологічним, організаційним та фінансовим впливом відповідних міжнародних організацій та інших недержавних зарубіжних структур. Події кінця 2013–2014 рр. засвідчили потребу в суттєвій модернізації сфери суспільних відносин для подолання перешкод на шляху євроінтеграційних завдань. За цих обставин суттєвого значення набуває використання підтримки та досвіду зовнішніх партнерів у зміцненні структур громадянського суспільства.

На регіональному рівні провідну роль у наданні допомоги з метою розвитку відіграє Європейський Союз (ЄС). В структурі ЄС діє низка органів, що відповідають за громадянське суспільство та його розвиток як в країнах-членах ЄС, так і за його межами. До них належать